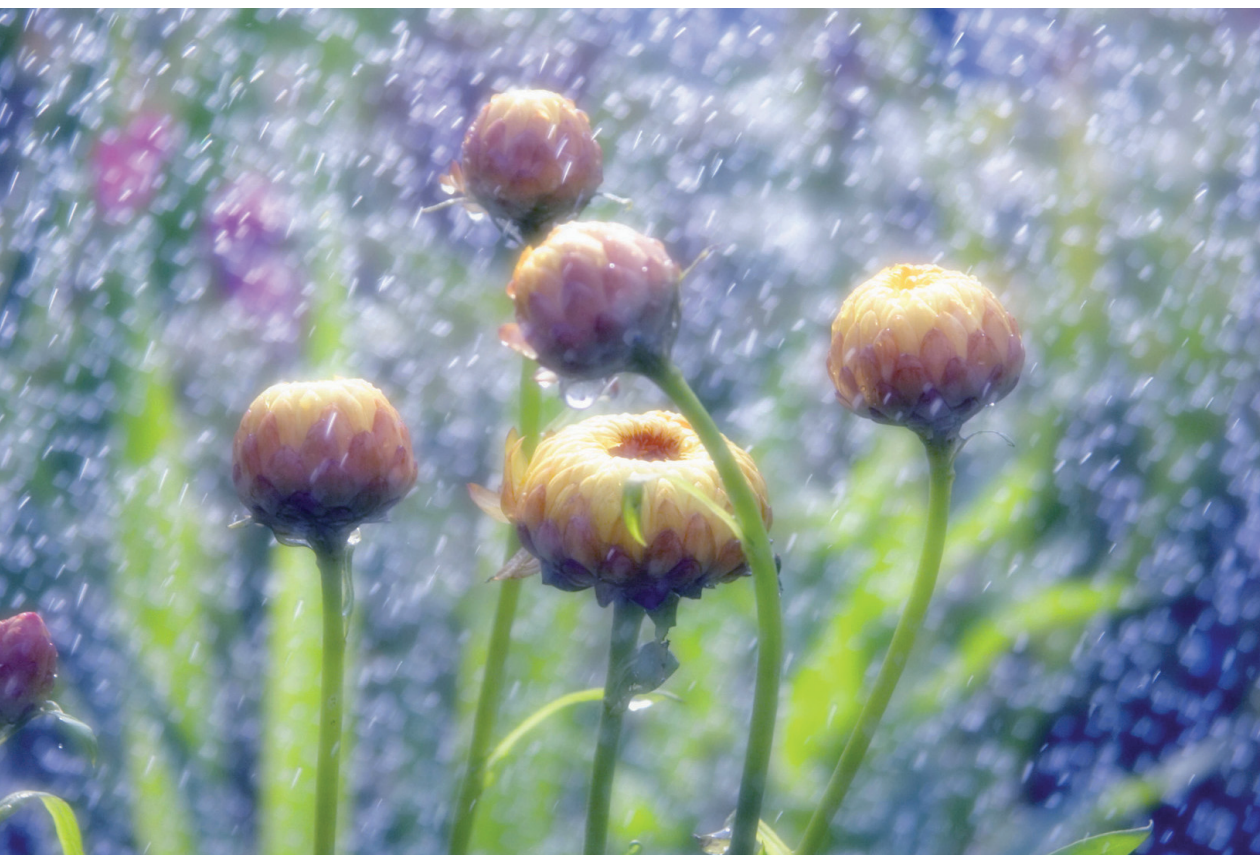

Jiří Šimek

Lékařská etika

Jiří Šimek

Lékařská etika

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Šimek, Jiří

Lékařská etika / Jiří Šimek. -- 1. vydání. -- Praha : Grada Publishing, a.s., 2015. -- 224 stran. -- (MEDI)
ISBN 978-80-247-5306-5 (brožováno)

17(091) * 614.253 * 159.955.5 * 17 * 614.253.83 * 618.177-
089.888.11 * 617-089.843 * 61:001.891

- dějiny etiky
- lékařská etika
- rozhodování -- etické a morální aspekty
- práva pacientů
- informovaný souhlas
- asistovaná reprodukce
- transplantologie -- etické a morální aspekty
- lékařský výzkum -- etické a morální aspekty
- monografie

614 - Veřejné zdraví a hygiena [14]

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Doc. MUDr. Jiří Šimek, CSc.

Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, katedra filozofie a etiky v pomáhajících profesích

LÉKAŘSKÁ ETIKA

Recenzenti:

Doc. PhDr. Martin Hemelík, CSc.

PhDr. Ingrid Strobachová, Ph.D.

Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2015

Cover Photo © allphoto, 2015

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

jako svou 5941. publikaci

Redakční zpracování oddělení ediční a distribuční činnosti ZSF JU

Sazba, zlom Josef Lutka

Počet stran 224

1. vydání, Praha 2015

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

Knih vychází díky podpoře Grantové agentury ČR a Zdravotně sociální fakulty JU v Českých Budějovicích. Materiály pro knihu byly sebrány mimo jiné i v rámci několika po sobě následujících grantových úkolů: GA ČR 406/99/1486, GA ČR 406/02/0777, GA ČR 406/04/1161 a GA ČR 406/07/0257.

Kompletizace knihy proběhla s podporou Zdravotně sociální fakulty JU, v rámci projektu RVO EPMPP2012_004.

Zdravotně
sociální fakulta
Faculty of Health
and Social Studies

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

ISBN 978-80-247-9885-1 (ePUB)

ISBN 978-80-247-9884-4 (pdf)

ISBN 978-80-247-5306-5 (print)

OBSAH

Místo úvodu	9
Počátky filosofického uchopení světa	10
Platónův idealismus	11
Aristotelova „fenomenologie“	12
Křesťanská filosofie	12
Emancipace člověka	13
Idealismus – materialismus	14
Vláda vědy	14
Fenomenologie a hermeneutika	15
Nevědomí a složitost lidského světa, tři světy člověka	16
Co s morálkou dnes?	18
1 Filosofické základy lékařské etiky	21
1.1 Fenomén morálky	21
1.1.1 Morálka ve společnosti	21
1.1.2 Morálka jedince	24
1.1.3 Etika jako filosofická disciplína	26
1.2 Filosofické základy lékařské etiky	27
1.2.1 Postmoderní doba	28
1.2.2 Projekt moderny	28
1.2.3 Zdroje moderního myšlení	29
1.2.4 Moderní doba ve 20. století	34
1.2.5 Kritické reflexe moderní doby	34
1.2.6 Nástup postmoderny	35
1.2.7 Zdroje postmoderního myšlení	37
1.2.8 Problém smyslu	39
1.2.9 Problém pravdy v současné epoše	41
1.3 Kdo je člověk a jaký je jeho svět	44
1.3.1 Martin Heidegger	47
1.3.2 Jan Patočka	57
1.3.3 Emmanuel Lévinas	69
1.4 Problém tělesnosti	72
1.4.1 Orientovanost a perspektiva	73
1.4.2 Psychosomatická situovanost	75
1.4.3 Duch a duše	78
1.5 Fenomén zdravotní péče	87
1.5.1 Hermeneutická situace zdravotníků a pacientů	91
2 Historie a poslání lékařské etiky	97
2.1 Příběh lékařské etiky	97
2.2 Co je lékařská etika a jaké je její poslání	102

2.2.1	Proměny ve vztahu lékaře a pacienta	103
2.2.2	Dehumanizace medicíny	106
2.2.3	Nová dilemata objevující se v souvislosti s technologickým pokrokem	108
2.2.4	Problém výzkumu	110
2.3	Význam a pracovní metody lékařské etiky	110
2.4	Metody morálního rozvažování	113
2.4.1	Aristotelské frónésis a dialog	113
2.4.2	Konsekvencialismus – zvažování důsledků	115
2.4.3	Principlismus v lékařské etice	116
2.4.4	Význam jednotlivých principů	118
2.4.5	Dobré principy ve sporu	122
2.4.6	Principy jako mantinely	127
3	Témata lékařské etiky	129
3.1	Příběh práv pacientů	129
3.2	Informovaný souhlas	134
3.2.1	Problém informování nemocného	138
3.2.2	Kompetence pacienta udělit souhlas se zdravotnickým výkonem	141
3.2.3	Práce s nekompetentními pacienty	144
3.2.4	Nekompetentní mladý pacient	146
3.3	Rozhodování v závěru života	149
3.3.1	Advanced directives – dříve vyslovená přání či instrukce	153
3.4	Eutanazie, dystanazie a paliativní péče	159
3.4.1	Ponechání nemocného zemřít	161
3.4.2	Problém eutanazie	164
3.5	Etické problémy reprodukce – potrat, asistovaná reprodukce	166
3.5.1	Interrupce	166
3.5.2	Asistovaná reprodukce	169
3.5.3	Přírodní loterie a ideál rodičovské lásky	173
3.6	Etické aspekty klonování, získávání a využívání kmenových buněk a výzkumu na lidských embryích	175
3.7	Etické problémy genetiky	179
3.8	Etické aspekty transplantací orgánů a tkání	184
3.8.1	Smrt mozku	187
3.8.2	Souhlas nemocného s odběrem orgánů	188
3.9	Etická regulace výzkumu	191
3.9.1	Norimberský kodex	192
3.9.2	Helsinská deklarace	192
3.9.3	Bioetická konvence a Směrnice 2001/20/EC	194
3.9.4	Etické komise	195
3.10	Alternativní medicína	196
3.11	Enhancement	200
3.12	Konflikty zájmů v medicíně	202

3.12.1 Ekonomizace medicíny	203
3.12.2 Lékaři a producenti farmak	205
3.12.3 Konflikty zájmů ve vědeckém výzkumu	207
3.12.4 Zdravotně průmyslový komplex	207
Použitá literatura	209
Jmenný rejstřík	215
Věcný rejstřík	215
Souhrn	219
Summary	221

Místo úvodu

Etika je v naší kultuře po staletí až tisíciletí součástí filosofie a teologie. Obě disciplíny jsou postaveny na lidském rozumu a vzbuzují naději, že rozum je schopný problémy morálky vyřešit. Moralita se ale během historicky známých staletí dosti radikálně proměňuje a po celou tuto dobu probíhají více či méně bouřlivé diskuse mezi teologií i mezi filosofy o jednotlivých bodech morálky a o výkladu její podstaty. Dosáhnout shody mezi diskutujícími bylo vždy velmi obtížné, a když se během 20. století postupně rozpustila autorita církví, ukázalo se, že shoda racionálně uvažujících filosofů a teologů pouze na základě racionálních argumentů není možná. Vynořilo se několik nepřiliš slučitelných etických teorií, které různým způsobem vykládají podstatu morálky a docházejí samozřejmě k různým, často i protichůdným závěrům o přípustnosti toho či onoho jednání. Několik desetiletí probíhající debaty o přípustnosti eutanazie a potratů jsou toho názorným příkladem. Přesto zůstává morálka součástí světa současného člověka a nějakým způsobem (někdy lepším, jindy horším) funguje v lidské společnosti bez ohledu na to, jak je reflektována. Díky těmto zkušenostem můžeme vidět morálku jako oblast, ve které se také odráží, že filosofie a teologie obsahují více než jen racionální uchopení světa. Vedle rozumu zde funguje cosi, co rozum přesahuje, něco tajemného, filosofickým a teologickým reflexím nepřístupného. Ostatně jeden z největších filosofů morálky Immanuel Kant (1996) prohlásil: „Dvě věci naplňují mysl vždy novým a vzrůstajícím obdivem a úctou, čím častěji se jimi zabývá: hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně.“ Pokud tedy chceme fenomén morálky skutečně pochopit, musíme přijmout fakt, že vedle rozumem přístupných oblastí je v lidském světě i dost věcí tajemných, které se racionálnímu uchopení vzpírají. Připustit existenci tajemných fenoménů v lidském světě není ale v naší současné civilizaci bez obtíží.

Fakt „tajemného“ a „rozumem nepostižitelného“ si člověk nejspíš začal uvědomovat, jakmile byl schopen postihovat svět v jeho celku (což je dost složitá abstrakce) a svůj život jako celek. S tím se otevřela otázka smyslu toho všeho a zodpovědnosti za svůj život. Ve chvíli, kdy je člověk schopen rozumět svému životu jako celku, vynoří se totiž vědomí smrtelnosti, tedy omezenosti vlastní existence. Přemýšlivý člověk si uvědomí, že je jen částíčkou ve složitější stavbě společnosti a světa, a pak automaticky vidí svůj život jako úkol. Cosi přijal, proto by měl cosi (nejlépe lepšího) předat dál. A v kterékoliv době vývoje lidstva si rozumný člověk uvědomuje, že z té stavby světa či společnosti vidí jen malou částíčku. Připouští, že se kolem něj a v něm samotném odehrává mnoho tajemných, jemu ne zcela srozumitelných věcí, které někdy zafungují příznivě a jindy spustí katastrofu. Již staří Řekové vymysleli obraz člověka jako lodníka sedícího v bárce na moři. Tu loďku přehlédne celkem snadno. Podle toho, jak je moře čisté, dohlédne tu více, tu méně daleko do moře. Ale v hloubce pod ním je spousta věcí, na které nikdy nedohlédne, nikdy jim úplně neporozumí. Ostatně náš oblíbený slogan „jó, jsou věci mezi nebem a zemí“ vychází ze stejné zkušenosti. V člověku a kolem člověka jsou prostě věci tajemné, vzpírající se uchopení a pochopení.

Člověk ale občas propadne světské pýše (staří Řekové tomu říkali „hybris“) a věří, že již pochopí všechno. Tomu se říká osvícenectví a postihuje lidstvo v jeho vývoji pravidelně. Poslední začalo v 18. století a ještě jsme se z něj úplně nevymanili. Jednou z jeho hnacích sil byla věda, která postupným objevováním přírodních zákonitostí mnohé do té doby záhadné věci vysvětlila a navíc učinila náš život bezpečným a pohodlným jako nikdy předtím. Z našeho světa postupně vypudila víly, rusalky, vodníky a jiné nadpřirozené bytosti a naučila nás všechno racionálně vysvětlovat. Pokud ještě něco tajemného zbylo, věříme, že i to věda jednou vysvětlí a skryté vyjeví.

Počátky filosofického uchopení světa

V knížce Zdeňka Kratochvíla a Jana Bouzka (1994) „Od mýtu k logu“ se můžeme poučit, jak lidé v oblasti Egejského moře objevili, že to tajemné v nás a kolem nás není nutné odbýt předpokladem vyšší bytosti, která to ví za nás, a není nutné vyložit svět příběhem, který není rozumem ověřitelný (první nádech osvícenectví). Objevili, že je možné za pomoci rozumu přemýšlet o tom, kde se svět vzal a jak je uspořádán. To má tu výhodu, že je možné veškeré závěry diskutovat, zpochybňovat, je ale možné vymýšlet i jiné. Lidé v této oblasti objevili „dobrodružství poznávání“. Po několika stoletích přišla doba, kdy již bylo možné vypracovat koherentní názory (filosofické systémy). Udělali to dva geniální filosofové, **Plátón a Aristotelés**, žáci **Sókrata**, který nenapsal ani řádku, zřejmě proto, že to nepovažoval za důležité. Paralelně k nim a k jejich žákům vytvořili poněkud méně koherentní, ale také smysluplný systém starověcí stoikové.

Sókratés spustil filosofické úsilí svých žáků dvěma počiny. První byla jeho *elenktika* – vyvracení zaběhaných názorů. On samozřejmě měl nějaký názor na svět a jeho fungování, ale věděl, že jeho poznání je nedokonalé, provizorní, že člověk musí být ochoten vždy znovu revidovat své názory a postoje. To nejhorší je jistota, že tak to je a ne jinak. Proto se považoval za nejmoudřejšího, protože jedině on věděl, že vlastně neví... Pravdivost, pravda byly pro něj vysoké hodnoty. Ale pravda pro něj nebylo něco, co člověk prostě má, protože to našel. Úplná pravda o světě je člověku nedostupná. Pravdivost nespočívá v nalezení správných tezí, ale ve správném tříbení toho, co vím, v otevřenosti faktu, že všechno může být i jinak. Druhý Sókratův počin byla *ochota pro svůj filosofický názor zemřít*. Co všechno bylo skutečným podnětem pro jeho stíhání, se dnes můžeme jen dohadovat. Mocní tohoto světa mají rádi nezpochybnitelné pravdy, kterými dle svého názoru disponují. A nemívají rádi lidi, kteří je popravdě upozorňují, že by to mohlo být i jinak. Sókratés si trval na tom, že zpochybňování zavedených pravd není zrada, ale služba vlasti. Sami jeho soudci dospěli k závěru, že za toto popravít člověka není úplně dobrý nápad. Tak otevřeli zadní vrátka jeho vězení, aby mohl utéci. K úžasu svých žáků se Sókratés odmítl účastnit této lži (rozsudek platí, ale odsouzený nezemře). Svým soudcům ve své filosofické svobodě nabídl pouze dvě možnosti. Buď je vinen, pak ať jej popraví, nebo nevinen, pak ať zruší rozsudek. A to s vědomím, že nejpravděpodobněji zvítězí lidská malost a rozsudek odvolán nebude (Patočka, 1991b).

Když přemýšlíme, co bylo hlavním přínosem Sókrata, pak to bylo především jeho odmítnutí filosofického a životního postoje sofistů. **Sofisté** zjistili, že jazyk, řeč, a vlastně tedy i lidská racionalita, má jednu zvláštní vlastnost. Vhodně uspořádanými argumenty lze dokázat cokoliv, co dokázat chci. To je dnes hlavní námitka proti všem

kognitivistickým teoriím v etice. Sókratés toto zacházení s jazykem zavrhl, a předváděl cosi jiného. Za užitím jazyka musí stát něco hlubšího. Poctivost a otevřená úcta k pravdě. Pravdu nikdy člověk nezná v plném rozsahu, ale svou poctivostí nebo povrchností se může pravdě přibližovat nebo i vzdalovat. Takto to ovšem formulovali až fenomenologové ve 20. století, ale myslím, že postoj Sókrata to vystihuje.

Zdá se, že sám Sókratés ještě nerozlišoval ostře mezi rozumem a emocemi. Vzbouřené emoce, vášně samozřejmě ruší rozumnost myšlení a rozhodování. *Poctivost a ochota revidovat své názory jsou ale složité fenomény obsahující víc než jen racionalitu.* Sókratés se tím netrápil, žádal „rozumný“ postoj bez ohledu, zda to zařídí jen rozum nebo i jiné stránky lidského fungování. Ale vládu rozumného rozvažování, které je základem moudrosti, tam najdeme. Jeho žáci pak oddělili rozum od emocí a rozumnost hledali jen v rozumu, který má vládnout „nerozumným“ emocím a vášním. Do důsledků to dovedli stoikové, kteří žádali úplné osvobození člověka od vlivu vášní, což následně vedlo ke generální nedůvěře všemu v člověku, co není pod přímou nadvládou rozumu. A s tímto oddělením se potýkáme do současnosti. Také proto, že křesťanství převzalo řadu stoických mravních ideálů a s nimi i nedůvěru k mimoracionálním oblastem lidské duše.

Pro Platóna, zaujatého filosofickými postoji Sókrata, musel být závěr života jeho učitele velkým šokem. Možná proto se věnoval svému filosofování s takovou poctivostí. A možná proto napsal svůj sedmý dopis, ve kterém připouští, že nic z toho, co napsal, nemusí být pravda. Také dle Jana Patočky pro Platóna ve výchovném procesu „není důležité to zapsané, není důležité to vyjádřené, je důležité to, co se děje v duši“ (Patočka, 2012). Nicméně Platón vypracoval filosofii pozitivní, ve které rozvíjí určité teze.

Platónův idealismus

Jedním z významných problémů Platóna byl fakt, že *člověk touží po dokonalosti a přitom nic v jeho životě není dokonalé.* To je vysoce překerní situace. Náboženství dává naději, že po smrti by mohlo být líp. Jenomže já žiji teď a tady a chci kousek té dokonalosti už ve svém životě. Platón takový dokonalý svět objevil. Je jím svět idejí. Mnohý pes kouše a pelichá. Židle je rozvrzaná, nepohodlná. Člověk podvádí a krade. Každý pes je trochu jiný stejně jako židle i člověk. My lidé ale máme ideu psa, židle a člověka. Idea nevrže, nekouše, nepodvádí. Idea je dokonalá. Konkrétní věc či bytost pak můžeme vidět jako nedokonalou realizaci dokonalé ideje. Je pozoruhodné, že každý člověk v sobě nějak ideu psa, židle, člověka má. Kde se tam vzala? Když se sejdeme a povídáme si, zjistíme, že každý sice ideu má, ale každý ji má vymezenou trochu jinak. A přitom tu ideu všichni sdílíme. A když se hádáme, co je pes nebo člověk, na tu ideu se nějak odvoláváme. Není tedy idea někde mimo naše individuální duše? V tom případě můžeme předpokládat, že existuje svět idejí, na člověku jako jedinci nezávislý. A co když je člověk nějak účasten tohoto světa idejí? A tak Platón na základě této zkušenosti objevil svět idejí, který je nezávislý na člověku, ale člověk je ho nějak účasten. Když už připustíme svět idejí, můžeme popustit dál uzdu své fantazii. Ten svět idejí je asi dost dokonalý a nejspíš i věčný. Jak to, že člověk pojmy zná, rozumí jim a nemusí se všechny učit? Nejspíš proto, že se s nimi nějak rodí. A už tu máme fantazii o duši, která je doma ve světě idejí, do našeho světa spadne a v těle je jako v žaláři. To byl

samozřejmě spíše námět do debaty než stoprocentní tvrzení. Proto se usmívám, když vidím, jak se studenti filosofie učí „učení Platóna“ nazpaměť.

Aristotelova „fenomenologie“

Aristotelés, Platónův žák, převzal jeho poctivost ve filosofování, ale fantazie o světě idejí mu asi přišly málo reálné. Začal tedy popisovat svět, jak jej máme ve své zkušenosti anebo co dostatečně jistého o něm umíme říci svým rozumem. Proto se někdy říká, že byl prvním fenomenologem. V tu dobu toho lidé už dost věděli, byla napsána spousta filosofických knih, Aristotelés měl na co navazovat a sám napsal řadu knih. Některé zastaraly (jeho názory o fyzice), jiné čteme dodnes. Například knihy „O duši“ a „Etika Nikomachova“ (Aristotelés 2000, 2009). Aristotelés neřeší, zda je duše nesmrtelná. Popisuje ji jako funkční princip. Člověk má své lidské myšlení, ale také pudové reakce, jako je mají zvířata, a jeho tělo roste jako rostliny. I rozlišuje duši vegetativní, animální a lidskou. Dnes vidíme lidskou duši (nervovou regulaci) v podstatě stejně. V Etice Nikomachově říká Aristotelés jednu důležitou věc. Některé věci je možné popsat „jen přibližně“, etika k nim patří. Dodnes všechny pokusy o exaktní popisy morálky selhávají. No a pak přichází s myšlenkami, které dnes znovu objevujeme. Dobré chování je věc charakteru a poznání, lze je tedy učit, ale především je nutné je nacvičovat. Popisuje frónésis, což je schopnost, zručnost správně zhodnotit situaci a proto se i správně rozhodnout. Morálně se rozhodovat není snadné. Nemravný člověk není ani tak zlý jako hloupý.

Tajemno už v Aristotelově filosofii ale v podstatě nemá své místo. O nesmrtelnosti lidské duše se vyjadřuje jako o možnosti a Boha dokazuje čistě racionálně. Všechno má svou příčinu, to nemůže jít do nekonečna, proto musí existovat „první hybatel“.

Křesťanská filosofie

Pak zvítězilo křesťanství a Evropané se vrátili k výkladu toho tajemného v nás a kolem nás na základě předpokladu vyšší bytosti, která to ví za nás, a v rámci příběhu, který není rozumem ověřitelný. Filosofie nezhylnula, ale stala se služkou (ancilla) teologie. A protože křesťanství odpovídá na podobnou zkušenost jako filosofie, není divu, že Aristotelés i Platón byli ve středověku, poté, co byli znovu objeveni, celkem snadno zabudováni do středověkého křesťanského myšlení.

Křesťanství je v jednom směru unikátní náboženství. Kristus byl sám vtělený Bůh. Jeho poučení o důležitých pravdách je proto přímé, tedy jisté. Škoda, že sám nic nenapsal, evangelia napsali (až na jedno) žáci jeho učedníků, všechna víc než třicet let po jeho smrti. Ale to nevádí, evangelia jsou „inspirována“, tedy psaná pod přímou Boží kontrolou. Jistota křesťanského učení byla tak zachována. Středověký člověk věděl, že je držitelem správných pravd, jen je správně extrahovat ze svatých knih. Měl jistotu téměř absolutní, protože za jeho pravdou stál absolutní Bůh vtělený do Ježíše. Ta možnost absolutní jistoty je, myslím, novinkou v naší civilizaci. My lidé jsme ve středověku byli v dlouhé historii lidstva (kam dohlédneme) první, kdo věřil, že je mu dostupná absolutní pravda o světě. A tak jsme ji začali objevovat. Křesťanský mýtus s takovouto jistotou prvně zpracoval **Tomáš Akvinský** (1225–1274). Vytvořil konzistentní systém vzájemně propojených racionálních pravd, který plně

vysvětloval lidskou existenci. Zpočátku svou odvahou vzbudil nelibost ve vysokých kruzích církve, pak se ale ukázalo, že Tomášova jistota o náboženských pravdách je velmi dobrým základem pro křesťanskou věrouku. I stal se Tomáš Akvinský základem učení katolické církve. Jeho dílo je vskutku geniální, sám autor mu nejspíš nepřisuzoval apodiktickou platnost. Tu získalo teprve časem jako nástroj manipulace.

Náboženství zpracovává mnoho věcí, které jsou mimo vědomou kontrolu. A křesťanská teologie tyto věci systémově podcenila. Během středověku se tříbilo rozumové uchopení světa, ve filosofii především díky scholastice jako metodě myšlení o světě. Rozum prokazoval až obdivuhodnou schopnost světu rozumět (proto „rozum“). V kontrastu s rozumem, mimoracionální svět emocí a vášní vždy znovu vedl k selhávání lidí. To bylo stále více patrné v křesťanském světě, kde o morálce rozhodovali lidé, kterým bylo dopřáno žít v azylu kláštera, v osvobození od každodenních starostí ostatních. Tam bylo zklidnění vášní podstatně snazší a bylo tedy možné vidět člověka jako bytost, ve které se sváří rozum a vášně. A stát jednoznačně na straně rozumu. Obtížnou srozumitelnost lidského emočního světa vyřešil středověký člověk *předpokladem andělů a ďáblů*, kteří pracují právě v této oblasti. Jedním z mnoha úkolů člověka byla i nutnost rozlišovat „andělská“ a „ďábelská“ lákání.

Emancipace člověka

S tím, jak člověk zdokonaloval své nástroje a stále lépe obdělával zemědělskou půdu, byl nejenom stále méně závislý na povětrnostních podmínkách, ale i individuálně soběstačnější (zvláště v bohatších vrstvách společnosti). Z tohoto důvodu byl stále méně závislý na společnosti, ve které žil. Tak se zrodil evropský individualismus. „My“ jako výchozí bod lidské existence byl postupně nahrazován výchozím bodem „já“. Ve skutečnosti je „já“ a „my“ nerozlučně spojeno v „dialektické jednotě“. Podcenění jednoho či druhého vždy znamená výrazné zkreslení světa, ve kterém žijeme. *Posledním několika stoletím můžeme také rozumět jako hledání nového vztahu mezi „já“ a „my“.* Fašismus a komunismus byly (snad) poslední pokusy nechat zvítězit zájmy kolektivu, společnosti nad zájmy jedince. Liberální individualismus, který vidí člověka jako bytost sobecky sledující své individuální cíle, je příkladem opačného extrému.

V 15. a 16. století se v původně jednotném západoevropském křesťanství objevily silné odstředivé síly, které vedly k husitským válkám a vzniku české, utrakvistické verze křesťanství, později pak k rozpadu církve. Pod vlivem **Martina Luthera** (1483–1546) odpadla ještě v 16. století od katolické církve velká část Evropy. V očích mnoha lidí se křesťanství zdiskreditovalo zápasem o ovládnutí mysli lidí a i o mocenské ovládnutí světa. Vášně i v těchto zápasech fungovaly spíše kontraproduktivně. Proto v této chvíli bylo nasnadě zůstat u rozumu jako u toho správného arbitra. Tak nějak můžeme vidět zdroje vzniku osvícenectví v 18. století. Protože ale středověký člověk měl už na dosah ruky jisté, apodiktické porozumění světu, i osvícenectví věří, že rozumem můžeme dospět k určité pravdě. Tím se do myšlení naší civilizace vloudila další komplikace. Potřeba dosáhnout apodiktické jistoty a víra, že dosažení takové jistoty racionálními prostředky je možné. Úplnou jistotu ale ani rozum neskýtá. Proto evropští vzdělanci použili jiný prvek z křesťanství – eschatologii. To nevádí, že dnes nemáme jistotu,

když se budeme držet rozumu, v blízké budoucnosti (nebo daleké? – to se časem přestalo rozlišovat) té apodiktické jistoty dosáhneme.

Idealismus – materialismus

Dalším dědictvím novověkého člověka v rámci vývoje evropského myšlení je dualismus, to jest oddělení světa hmotného a nehmotného, a s tím související rozdělení člověka na hmotné tělo a nehmotnou duši. Lidský rozum rád věci zjednodušuje, aby byl svět přehlednější a snáze manipulovatelný. Proto se evropští vzdělanci pokoušeli posléze převést svět opět na jednoho jmenovatele. Tak se zrodil zápas mezi idealismem a materialismem. Osvícenci 18. století byli ve svém odporu k náboženství materialisté, ale hlavní zápas se odehrál v 19. století. Vrcholem idealistické filosofie byl **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** (1701–1831) s jeho pojetím světového ducha, který se dialektickou cestou v hmotě vrací sám k sobě nebo sám sobě rozumí. Již jeho žák **Karl Marx** (1818–1883) Hegelovu filosofii otočil naruby a za základ světa prohlásil hmotu, vše ostatní je jen produktem hmoty a nadstavbou nad hmotným světem. My Češi jsme byli 40 let usilovně manipulováni totalitními vládci do dosti primitivního pojetí marxistického materialismu. Kvůli historicky tradiční nedůvěře ke všem církvím jsme neměli dostatečně silnou protiváhu, proto dosud dost Čechů setrvává při tomto zjednodušeném materialismu. Liberální ekonomie se svou definicí člověka jako bytosti sobecky sledující své materiální cíle je také v podstatě materialistická, asi proto má u nás tolik ideologických zastánců. Světonázorový materialismus má obtíže vysvětlit (natož pak žádat) altruismus a solidaritu. Idealismus naopak přináší riziko podcenění až úplné zpochybnění hmotného světa – tomu se říká solipsismus.

Vláda vědy

Devatenácté a 20. století jsou stoletími vědy. Ta mnoho věcí objasňuje, stojí za rozvojem technologie, která činí náš život podstatně snazším a bezpečnějším. Dnes si již ne vždy uvědomujeme, že moderní věda vznikla na půdě filosofie. Zde také na počátku získávala své odůvodnění. Procesu filosofického ukotvení a vlastního rozvoje moderní vědy se samozřejmě účastnila řada filosofů a prvních vědců v dnešním slova smyslu, rozvíjejících experimentální metody. Při dnešním zpětném pohledu, v debatách o mezích vědeckého poznávání a o problémech s tímto poznáváním spojených (např. v oblasti psychosomatického myšlení) vystupuje do popředí filosof 17. století **René Descartes** (1596–1650) jako autor některých tezí, které tvoří základy současné vědy. René Descartes se ještě nepokoušel o filosofický monismus, zůstal u rozlišení dvou světů – *res extensa* a *res cogitans*. Ten druhý (*res cogitans*) přináší mnoho metodologických problémů a lidé nejsou schopni se shodnout na nejjzákladnějších tezích. Zato ten první svět (*res extensa*) je snadno měřitelný a jevy v něm i počítatelné. I doporučil věnovat se hmotnému světu, kde měření přináší jistá data a s tím i shodu. Lidé se skutečně vydali tímto směrem, a tak vznikla věda, principiálně se zabývající měřitelným a počítatelným světem. Úspěchy vědy byly takové, že vědci pomalu začali aspirovat na vysvětlení všech jevů na základě měření a počítání. Vědci tak v podstatě přijali materialistický monismus jako svou pracovní filosofii. Kromě toho vědecká metodologie při povrchním pohledu nabízí apodiktickou jistotu poznávání – všechna měření a všechny experimenty jsou reprodukovatelné, tedy kontrolovatelné, což

přináší velkou jistotu. Tím věda získala obrovskou prestiž a vědci pevné sebevědomí jako lidé, kteří „vědí“. Jenomže *res cogitans* (lidská duše) se i v tomto kontextu vzpírá všemu jednoduchému měření a počítání, proto psychologii a psychiatrii nezbylo, než vytvořit vlastní metody a z nich vyrůstající vlastní slovník. Tak se vytvořil jiný typ dualismu (duše–tělo), stejně odolný jako dualismus filosofický.

Fenomenologie a hermeneutika

Ve druhé polovině 19. století se evropské myšlení dostalo do krize. Spor mezi idealismem a materialismem skončil v podstatě remízou, hlavně proto, že již nebyl žádný všemi uznaný rozhodčí (jako např. oficiální struktury církve ve středověku). Co vzdělanci uměli v daných strukturách myšlení říci, už řekli nebo napsali. Slovníky filosofie, teologie a vědy byly krásně vypracované, ale jaksi se odtrhovaly od každodenní zkušenosti, jak jí žili vzdělanci, kteří tyto slovníky užívali, natož pak jejich posluchači a čtenáři. Tak si mohl **Friedrich Nietzsche** (1844–1900) dovolit všechno zkritizovat a stát se slavným touto pouhou kritikou. Tím se otevřelo pole moravským reformátorům.

Sigmund Freud (1856–1939) vypracoval úplně novou psychologii člověka, a protože jeho koncepce byly použitelné i jako ideologický základ nastupujících změn v moralitě lidí, stal se i slavným.

Prostějovský rodák **Edmund Husserl** (1859–1938) byl původně matematik a k filosofii se dostal tak, že si položil otázku, co to je vlastně číslo? Tím se mu vztah mezi ideálním a reálným světem dostal do úplně jiné polohy. Číslo totiž odpovídá čemusi reálnému ve světě (u stolu mohu mít jednu židli, ale i dvě, tři, deset, dvacet), ale je to čistý konstrukt naší mysli. Když se z této perspektivy podíval na to, kde se bere v lidské mysli obraz světa, viděl totéž. Židle, stůl, pes reálně existují, ale my se o nich dozvídáme prostřednictvím smyslů. Jenomže smysly nám dávají v podstatě chaotické informace, které je nutné uspořádat. Teprve tak může vzniknout obraz světa. Pojmy jako židle, stůl, pes jsou samozřejmě výtvorem lidského ducha. Je ale nutné si položit otázku, jak vznikají. Nepadají z nebes, nejsou tajemně vrozené, kde se berou v lidské mysli, si můžeme ukázat. Začátek je v intenci. Chci se posadit. To je úkon, který důvěrně znám z vnímání vlastního těla. Občas jej musím provést, abych se neuštvál. K naplnění intence se posadit mám v mysli eidos, pojem – sedadlo. Složitým způsobem pak ve své mysli, ale také v interakci se svým okolím, eidos „sedadlo“ zkonkretizují, pokud se týká tvaru, pevnosti, teploty atd. Tak se v lidské mysli utvářejí pojmy a jim odpovídající obrazy. Člověk se je pak učí přiřazovat konkrétním předmětům, z jednodušších pojmů (židle, křeslo) vytváří obecnější (sedadlo). Postupně tak vzniká svět obrazů věcí, pojmů, činností. E. Husserl vypracoval neuvěřitelně složitou teorii, jak si náš žitý svět my lidé konstruujeme. Ta teorie je velice věrohodná, vysvětluje mnoho problémů, které filosofové s uchopením problému světa měli, a je v souladu s tím, co později odhalovala neurofyziologie. Když pak ještě rozpracoval fenomén času, tedy jak se obraz světa v nás proměňuje s časem jak v jedinci, tak i ve společnosti, dospěl na sám kraj lidských možností si tyto procesy představit a rozumět jim. Jan Patočka (2010b), který jako jeden z mála lidí uměl všechny tyto úvahy sledovat, ve své učebnici Husserlovy fenomenologie ukazuje, že zde se opět při poctivém filosofování vynořila nemožnost člověka plně pochopit sebe sama.

Tak se nám ve druhé polovině 20. století opět vrací do našeho myšlení vědomí, že svět kolem nás i uvnitř nás je natolik složitý, že mu nikdy plně neporozumíme. **Martin Heidegger** (1889–1976) využil významové složení starého řeckého slova pravda – aletheia, což znamená odkrytost, a upozornil své žáky, že svět a věci v něm nemáme s jistotou ve svém pojmosloví, ale že se nám pravda při vhodném přístupu odkrývá. Což znamená, že při nevhodném přístupu se nám opět zakrývá. Nejsme a nebudeme nikdy držiteli úplné pravdy, pravdě se můžeme přibližovat, ale i vzdalovat, podle toho, jak s informacemi o světě, které máme, zacházíme. A cestu, jak se přibližovat pravdě, ukázal už Sókratés. Je to otevřenost světu a ochota kdykoliv připustit, že všechno by mohlo být i jinak. Žák Martina Heideggera **Hans-Georg Gadamer** (1900–2002) položil jako základ našeho porozumění světu *hermeneutiku*. Zjednodušeně řečeno: svět, ve kterém žijeme, nepoznáváme, ale vykládáme.

Nevědomí a složitost lidského světa, tři světy člověka

Dnes již i díky pokroku vědeckého poznání snáze přijímáme fakt, že v lidské duši a v lidské společnosti se děje spousta věcí mimo vědomou racionální kontrolu. První příšel s důslednou teorií nevědomí **Sigmund Freud**. Nebyl samozřejmě první, ale on si důsledně trval na tom, že v nevědomí se odehrávají ty nejdůležitější věci. Ve své době ještě nebyl příliš přístupem tomu, že to je tak dobře, že v nevědomí nejsou jen komplexy, ale i zcela normální reakce. Ale je to tak. Člověk je prostě udělán tak, aby se ve svém složitém světě nemusel zabývat úplně vším. Proto jsou mnohé věci zautomatizovány a ponechány mimo jeho kontrolu. Příkladem může být nervové řízení pohybu. V mozku můžeme identifikovat místa, která se účastní vědomého rozhodnutí pohnout nějakou částí těla. Ta jsou přes míchu, jen málokrát přepojená, spojena téměř přímo se svaly. Kdyby ale měl být pohyb zajištěn jen těmito nervovými mechanismy, splakali bychom nad výdělkem. Když se rozhodneme napít se z šálku kávy, musíme se rukou trefit akorát, abychom šálek nepovalili, nerozbili. Pak musíme ten šálek dostat zase správně k ústům, abychom si nalili kávu tam, kam patří, nepolili se a neopařili. To sice trochu máme pod kontrolou, ale většinu z toho zařídí tzv. *extrapyramidový systém*, který funguje mimo naše vědomí a jehož nervové dráhy jsou vícekrát přepojovány. Ten systém za naše vědomí zkontroluje vzdálenosti, naši polohu a polohu hrnečku, upraví rychlost pohybu, dokonce nasadí správné zrychlení pohybu na počátku a jeho zpomalení, když se blížíme k ústům. Jak je tento systém důležitý si uvědomíme ve chvíli, kde je nějaká jeho část v nepořádku. Extrapyramidový syndrom (Parkinsonova choroba) postihuje startovací část pohybu. Člověk se obtížně rozhýbává. Pak jsou syndromy, které se projevují tzv. hypermetrií, člověk pohyb včas nezastaví. Takže v normální situaci, když se rozhodneme udělat pohyb, nedáme jednoduše příkaz svaly, aby se stáhl, ale spouštíme celý složitý systém, který naše rozhodnutí pohnout rukou doladí.

Těžko si umím představit, že ve složitějších situacích, jako jsou např. mezilidské vztahy, by to mohlo být jinak. I tam jsou jistě předem připravená hodnocení a reakce, jinak bychom se utopili v detailech. Jedním z takových mechanismů stojících do značné míry mimo naše vědomí jsou *emoce*. To je taková „*extrapyramidová dráha*“ našeho vědomého složitějšího jednání. Emoce ve zlomku vteřiny umí zhodnotit situaci. Dobrý člověk – špatný člověk; dobré, zůstaň – špatné, utěč atd. (Šimek, 1995). Emoce představují jen nahlédnutí do těchto mechanismů, jistě je toho mnohem více, neurologicky o tom víme jen velmi málo.

Naše zkušenost s námi samými tuto složitost lidského rozhodování a jednání porvzuje. Proto moudří filosofové nevytvářejí definitivní soudy, ale náměty pro své žáky, jak o těch těžkých věcech přemýšlet. Proto mohl slavný **Platón** napsat do svého sedmého listu, že „nic z toho, co napsal, neplatí“, a říci, že není důležité, co filosof na přednášce říká, ale co se uděje v duši jeho žáka. Rozumní vědci byli vždy schopni vidět slabiny vědeckého poznávání. **Karl Popper** (1902–1994) dokonce zpochybnil jistotu vědeckého poznávání. Toto poznávání je induktivní, závěry činíme na základě jednotlivých pozorování, nemůžeme mít úplnou jistotu, že všechna další pozorování skutečně přinesou stejné výsledky. Jistotu proto máme jen tehdy, když zjistíme, že to tak není – popřeme hypotézu (Popper, 1997).

Co my laici si můžeme z tohoto filosofického úsilí vzít pro sebe a pro své porozumění etice? Tělesně žijeme v hmotném světě, který je reálný, ve své mysli si ale konstruujeme žitý svět, který potřebujeme, abychom mohli světu rozumět a abychom se v něm dokázali pohybovat. Žitý svět si ve své mysli samozřejmě nevytváří každý sám doma na koleně, ale je to postupný výtvar lidského společenství. Člověk se rodí do světa, kde většina pojmů je už utvořena, rodiče a později i ostatní lidé jej do něj uvedou. Jenom musí člověk všechno aplikovat ve své konkrétní situaci. Tak *sice na jedné straně sdílíme společný svět věcí a pojmů, na druhé straně si ale každý musí vytvořit svět svůj, konkrétní a vlastní*. Tedy svým způsobem jedinečný. Proto s každým člověkem umírá také jeden unikátní vesmír.

Znovu nás přes poctivou filosofickou racionální práci oslovilo tajemno v nás. Žitý svět je náš konstrukt vypracovaný na základě zkušenosti s materiálním světem „o sobě“, ve kterém jako hmotné bytosti žijeme. Můj osobní svět je konkrétní aplikace světa vytvořeného generacemi lidí přede mnou. Kde je ale ten sdílený svět? S tím materiálním, ve kterém jako hmotný objekt žiji, se v každém okamžiku setkávám, střetávám. Ale moje rozumění tomu světu je z podstatné části kolektivní konstrukce. Ta vždycky zůstane také konstrukcí, naše rozumění světu nikdy nemůže mít stoprocentní, apodiktickou jistotu. A tento sdílený svět zůstává do značné míry záhadou. Kde je umístěn? Jaký má materiální základ?

Platón zkonstruoval výklad, který je s touto fenomenologickou zkušeností v plném souladu. **Karl Popper** přichází víc než dva tisíce let po Platónovi, v době, která je díky vědě, a on je vědec (scientista), materialistická, a nedovede si představit cokoli, co není vázáno na hmotu. Mimochodem, tím se naše doba vrací k vidění světa, jaké najdeme ve starších vrstvách původního judaismu, bible. Člověk doby Mojžíšovy, Davydovy a Šalamounovy se v podstatě pohyboval v materiálním světě. Ideální svět Platónův je zřejmě složitou abstrakcí, ke které lidstvo dospělo mnohem později. Nicméně K. Popper (Popper a Eccles, 1978) vzdor tomu, že je materialista a scientista, uznává (ve svém textu z roku 1977) principiální odlišnost duševního a materiálního světa (*svět 1 a svět 2*). Zde je ve velké shodě s Aristotelovým pojetím duše. Dnes celkem snadno můžeme říci, že svět hardwaru a software je také principiálně odlišný a můžeme zde nalézt užitečnou paralelu. Karl Popper a **John C. Eccles** (1903–1997) viděli, že svět hmotný a svět lidské duše sice existují a principiálně se odlišují, ale ve své době tyto dva světy jako vědci nedokážou propojit. Tomu se říká psychofyzický paralelismus. Současně si ale byli vědomi toho, že svět lidské duše a hmotný svět se vzájemně ovlivňují, což nazývají interakcionismus. Napsali knihu *The Self and its Brain*, ve které